

Metodološki priručnik

za online nastavu istorije

Centar za građansko obrazovanje
Centre for Civic Education

The
Federal Government

Metodološki priručnik za online nastavu istorije

Izdavač:

Centar za građansko obrazovanje (CGO)

Centar za građansko obrazovanje
Centre for Civic Education

Za izdavača:

Daliborka Uljarević

Autori:

Igor Radulović

Miloš Vukanović

Dizajn i produkcija:

Centar za građansko obrazovanje (CGO)

Tiraž:

100 primjeraka

ISBN 978-9940-44-036-7

COBISS.CG-ID 18785284

*Publikacija **Metodološki priručnik za online nastavu istorije** dio je projekta "Nastava istorije tokom COVID 19 pandemije – jednak pristup za sve", koji Centar za građansko obrazovanje (CGO) sprovodi uz finansijsku podršku Vlade SR Njemačke.*

Sadržaj ove publikacije je isključiva odgovornost CGO-a i ni na koji način ne može biti interpretiran kao kao zvaničan stav Vlade SR Njemačke.

Metodološki priručnik

za online nastavu istorije

Podgorica, 2021.

Centar za građansko obrazovanje
Centre for Civic Education

The
Federal Government

Sadržaj

- 5 Uvod
- 7 Nastava u doba pandemije COVID-19
- 13 Metode podučavanja u online nastavi
- 17 Izučavanje kontroverznih istorijskih tema u (online) učionici
- 23 Kontroverzne teme u (online) učionici u Crnoj Gori
- 28 Zaključak

Uvod

Izbijanje pandemije COVID-19 dovelo je do zatvaranja ili smanjenja obima rada crnogorskih škola. Kao prvu liniju odbrane, Ministarstvo prosvjete kreiralo je osnovna uputstva i uspostavilo online platformu učenja na daljinu u osnovnom i srednjem obrazovanju. Osnov elektronske nastave predstavljale su video lekcije u trajanju od 15 minuta, koje su, na kraju sortirane u bazu podataka, na zasebno kreiranoj platformi.

Ove aktivnosti, zajedno s ogromnim naporom obrazovnog kadra, osigurale su kontinuitet procesa učenja. Međutim, to ne znači da ovakav vid nastave nema određenih izazova.

Prije svega, smjernice nadležnog Ministarstva bile su ograničene na kratku listu prioriternih tema koje će obuhvatiti svaki predmet. Nastavnici nijesu dobili smjernice o metodologiji online nastave koja bi im pomogla da učinkovitije prenose znanje, niti o metodologiji učenja na daljinu koja pomaže učenicima u razvijanju kompetencija. Slično, nijesu date smjernice o metodologiji ocjenjivanja učenja i ishoda učenja pomoću novog medija. Posljednji aspekt je posebno problematičan, jer nemaju svi učenici jednak pristup online materijalu, dok se nastavnici moraju pobrinuti da ne odustanu od obrazovnog procesa i zacrtanog plana. Takođe, praktično sav nastavni materijal snimljen je u glavnom gradu Podgorici. Online nastava u nastavi istorije dala je prioritet temama opšteg znanja, čime se ograničavaju naponi nastavnika da podučavaju osjetljive i kontroverzne teme, pitanja manjina ili ona koja razvijaju kritičko mišljenje i analizu.

Iako je prelazak na potpunu ili djelimičnu nastavu bio dio hitnih mjera tokom pandemije COVID19, na nju treba gledati i kao na priliku za veće uključivanje novih tehnologija u obrazovni proces. Da bi se to postiglo, sama nastava mora postati inkluzivnija, s brojnijim nastavnim kadrom koji je obučen i osnažen da razmišlja u tom smjeru i da prilagodi upotrebu online alata potrebama svoje učeničke zajednice.

Projekat “Nastava istorije tokom COVID 19 pandemije – jednak pristup za sve”,

koji CGO sprovodi uz finansijsku podršku Vlade SR Njemačke, teži da pruži crnogorskim nastavnicima nastavne alate, kao i online obuku, koja će ih osposobiti da ispune ishode učenja utvrđene nacionalnim nastavnim planom i programom, ali i omogućiti više glasova i odziv na lokalne obrazovne potrebe.

Ova metodologija predstavlja rezultat inkorporiranja tog iskustva, ali i iskustva i savjeta kolega koji su učestvovali u procesu razvoja dodatnog online nastavnog materijala i pratećih seminara, na čemu su im autori izuzetno zahvalni.

U iskrenoj želji da se obrazovni proces vrati u redovne okvire što prije, nadamo se da će i razvijeni nastavni materijal i metodologije koristiti nastavnicima istorije i društvene grupe predmeta u predstojećem radu, ali i daljem profesionalnom razvoju.

Nastava u doba pandemije COVID-19

Uloga nastavnika konstantno se mijenja, prilagođava neprojenim okolnostima, a u proteklom periodu je doživjela jednu od najvećih transformacija u svojoj historiji. Adaptirati se na novonastalu situaciju nikada nije lako, naročito ukoliko podrazumijeva potpunu promjenu koncepta podučavanja. Stoga je neophodno, na osnovu postojećeg iskustva, naučnih pretpostavki i pedagoških principa konstruisati najkvalitetniji mogući pristup nastavnom procesu, nezavisno od okolnosti u kojima se on odvija.

Pandemija COVID-19 poremetila je obrazovne sisteme kao nikada ranije. Online nastava je dominirala tokom krize, što je rezultiralo potrebom da se nastavnici brzo prilagode novim, i često nepoznatim, rješenjima, kako bi nastavili da pružaju svojim učenicima podršku.

Do sredine aprila 2020. godine, 191 država je zatvorila sve svoje osnovne i srednje škole, što je uticalo na skoro 1,6 milijardi djece. Sam prelazak na učenje na daljinu nije bio ujednačen. Neki sistemi su uspjeli da obuče nastavnike, uvedu učenje na daljinu i postavе usluge podrške učenicima za manje od nedjelju dana. Drugi se i dalje bore, ograničeni nedostatkom pristupa tehnologiji ili stručnosti.¹

Nastavnici i obrazovno osoblje u cjelini odigrali su ključnu ulogu u odgovoru na pandemiju COVID-19 i morali su se suočiti sa brojnim novim zahtjevima tokom socijalne i zdravstvene krize. Većina nastavnika nije samo morala da planira i prilagođava obrazovne procese, uključujući prilagođavanje metoda i nastavnih planova i programa, dizajniranje materijala, formata i platformi, već su morali i da na neki

¹ *The path to the next normal* - McKinsey & Company. (2020). Pristupljeno 16. aprila 2021 na: <https://www.mckinsey.com/~/media/McKinsey/Featured%20Insights/Navigating%20the%20coronavirus%20crisis%20collected%20works/Path-to-the-next-normal-collection.pdf>

način žrtvuju svoju privatnost kako bi taj proces bio što je moguće kvalitetniji.²

I pored toga što su istraživači uspjeli da identifikuju ključne karakteristike efikasne nastave u učionici, isto se ne može reći za identifikaciju i procjenu karakteristika nastavnika u online učionici. Iako ova tema gotovo da nije zastupljena u literaturi, pojam prisustva nastavnika je preovlađujući i igra značajnu ulogu u razumijevanju uspješnog sistema edukacije u virtualnoj učionici. Pojam prisustva u ovim okolnostima definiše se kao „*sposobnost učenika da se socijalno i afektivno projektuju u istraživačku zajednicu.*”³

Da bi online nastava bila uspješna, preporučuje se da nastavnik slijedi sljedećih sedam principa⁴:

1. podstiče učešće učenika;
2. podstiče saradnju učenika;
3. podstiče aktivno učenje;
4. daje brze povratne informacije;
5. naglašava vrijeme za izradu zadatka;
6. prenosi određena očekivanja; i
7. poštuje različite talente i načine učenja.

Ovim principima može se dodati još njih sedam:

1. pozabaviti se individualnim razlikama;
2. motivisati učenika;
3. izbjeći preopterećivanje informacijama;
4. stvoriti kontekst iz stvarnog života;

² Education in the time of COVID-19, Report, United Nations, 2020. Pristupljeno: 20. aprila na: https://repositorio.cepal.org/bitstream/handle/11362/45905/1/S2000509_en.pdf

³ Welch, A.; Napoleon, L. *Professional Teaching Dispositions of Online Instructors: Why they Matter*. Procedia Soc. Behav. Sci. 2015, 171, str. 584–589.

⁴ Adebo, Philip. (2018). ONLINE TEACHING AND LEARNING. International Journal of Advanced Research in Computer Science and Software Engineering. 8. 73. 10.23956/ijarcsse.v8i2.549.

5. podstaći društvenu interakciju;
6. omogućiti samostalne aktivnosti; i
7. podstaći razmišljanje učenika.

Uključivanje informaciono-komunikacionih tehnologija u učenje i nastavu dogodilo se u svim sektorima obrazovanja. Promijenjena je priroda predavanja licem u lice i omogućen izuzetno brz rast mješovitih i online kurseva. Informaciono-komunikacione tehnologije nude nove mogućnosti, ali i nove izazove kako za nastavnike, tako i za učenike. Kako raste broj online kurseva, neophodno je da razumijemo ulogu i praksu efikasnog online nastavnika. U krajnjoj liniji treba se zapitati koliko nas je prije ove situacije ikada čulo za platforme poput ZOOM-a ili Microsoft Teams-a. Opet, ništa manje bitno pitanje koje se nameće jeste koliko nas će, nezavisno od okolnosti u kojima će se nastava odvijati, nastaviti da koristi ove digitalne platforme, resurse i alate.

Većina nastavnika je uspjela da uspostavi nove rutine. Drugi još uvijek rade na tome kako da koriste metode namijenjene klasičnoj učionici putem online platformi, koje možda još uvijek savladavaju.

Uloga nastavnika u online nastavi nije ograničena samo na predavljanje znanja. Online nastava od nastavnika traži više od predavanja. Ona, u suštini, omogućava nastavnicima da prilagode mogućnosti učenja na sve veći broj alternativnih načina kako bi najbolje zadovoljili različite potrebe različitih učenika. Učenici se, takođe, moraju prilagoditi novonastaloj situaciji, jer od njih se veome često očekuje da nauče što više bez uobičajene društvene povezanosti, ali i uobičajenog okruženja za učenje, na koje su navikli.

Jasno je da se mora sprovesti analizu potreba da bi se utvrdilo da li je neophodna obuka kako bi se popunila praznina koja postoji u znanju i vještinama. Neprihvatljivo je da i učenici i nastavnici budu prepušteni sopstvenom entuzijazimu, već im se od strane nadležnih institucija mora pružiti adekvatna i neophodna podrška.

Iako je prelazak na online nastavu bio neočekivan i brz zbog COVID-19, on se dogodio usred šireg procesa transformacije informaciono-komunikacionih teh-

nologija u obrazovnim sistemima. Digitalizacija u školama nedavno je postala istaknuta. Ključni argument odnosi se na zatvaranje jaza između konvencionalnog učenja i razvoja učenika u školi i iskustava i vještina koje su potrebne za ulazak u informacionu ekonomiju. Samim tim, školski kurikulum treba sve više da bude protkan ICT-om, a učenicima bi trebalo dati mogućnosti da koriste napredne tehnološke alate i digitalne resurse za kreativno i inovativno rješavanje problema.⁵

Pitanje kako doći do stvarne transformacije nastave i učenja dodiruje jedno od najrelevantnijih pitanja u debati o upotrebi tehnologije u obrazovanju.

Shodno tome, treba jasno naglasiti da online nastava itekako ima svoje prednosti u odnosu na konvencionalan pristup, jer dozvoljava učenicima da iskažu svoje vještine iz različitih oblasti, ne samo iz konkretnog predmeta koji se obrađuje. Ovo se, naročito, može primijeniti na društvenu grupu predmeta, a prije svega na Istoriju, jer uz dobro organizaciju časa praksa nam pokazuje da učenici mogu usvojiti neophodna znanja na interaktivan način. Treba naglasiti da se, pored nastavnih ciljeva i ishoda, od nastavnika zahtijeva i da održavaju kontakt sa svojim učenicima kako bi objasnili socijalnu integraciju svojih grupa za učenje, što u ovim uslovima predstavlja veliki izazov.

Učenje na daljinu nosi stigmatu da je lošijeg kvaliteta od učenja licem u lice, uprkos istraživanjima koja često pokazuju drugačije. Prelazak praktično svih obrazovnih institucija na učenje na daljinu, na neki način, stvara rasprostranjeno mišljenje da je ovaj način učenja iznuđena opcija, a ne dodatna mogućnost.

Shodno istraživanju UNICEF-a, objavljenom septembra 2020. godine, među roditeljima djece školskog uzrasta u Crnoj Gori je preovladavalo negativno mišljenje o učenju na daljinu. Prema anketi koja je sprovedena, skoro 3/5 anketiranih dijeli takav stav. S druge strane, približno dvoje od petoro roditelja pozitivno ocjenjuje ovaj model nastave. Takođe, treba naglasiti da praktično 3/4 roditelja,

⁵ Johannes König , Daniela J. Jäger-Biela & Nina Glutsch (2020) *Adapting to online teaching during COVID-19 school closure: teacher education and teacher competence effects among early career teachers in Germany*, European Journal of Teacher Education, 43:4, str. 610, DOI: 10.1080/02619768.2020.1809650

koji ne podržavaju ovu formu učenja, smatra da u okviru iste djeca gube motivaciju i radne navike, a navode, u velikom broju, da se dijete udaljava od vršnjaka, dok više od polovine smatra da je kvalitet obrazovanja u odnosu na tradicionalno obrazovanje izuzetno nizak. S druge strane, roditelji koji iznose pozitivno mišljenje o učenju na daljinu smatraju da je u situaciji pandemije bezbjednije po dijete da uči kod kuće, i to 2/3 njih. Skoro trećina roditelja smatra da je sistem učenja na daljinu adekvatno organizovan i da pruža dobro obrazovanje. Još jedna pozitivna strana učenja na daljinu, po njihovom mišljenju, jeste vrijeme koje porodica provodi na okupu, bolja kontrola nad djetetom i mogućnost da mu se više pomogne pri učenju.⁶

Oni koji su, tokom godina, izgradili online programe, potvrdiće da efikasno učenje u virtuelnoj učionici ima za cilj da podržava učenike ne samo u nastavnim sredstvima, već i uz zajedničko angažovanje i druge vidove podrške. Razmotrite koliko postoji infrastrukture oko obrazovanja licem u lice koje podržava uspjeh učenika: bibliotečki resursi, službe za karijerni razvoj i tako dalje. Obrazovanje licem u lice nije uspješno samo jer je predavanje dobro. Predavanja su jedan od nastavnih aspekata ukupnog ekosistema posebno dizajniranog za podršku učenicima formalnim, neformalnim i socijalnim resursima. Na kraju, efikasno online obrazovanje zahtijeva ulaganje u ekosistem podrške učenika, za koje je potrebno vrijeme da se identifikuju i izgrade.⁷

U odnosu na druge opcije, jednostavna isporuka online sadržaja može biti brza i jeftina, ali i neefikasna ukoliko se ne primjenjuje na pravi način.

Angažovanje učenika povećava njihovu satisfakciju, povećava motivaciju za učenje, smanjuje osjećaj izolacije i poboljšava njihova postignuća u okviru online nastave. Angažovanje je ključno u procesu učenja, naročito kada je u pitanju nastava na daljinu. Neophodno je stvoriti više mogućnosti za angažovanje učenika u online okruženju. Potreba za angažovanjem rezultirala je razvojem smjernica za osmišljavanje efikasne online nastave.

⁶ Istraživanje s roditeljima o školi tokom pandemije COVID-19, UNICEF Crna Gora, septembar 2020.

⁷ *The difference between emergency remote teaching and online learning* (2020.). Pristupljeno: 21.04. 2021., na <https://er.educause.edu/articles/2020/3/the-difference-between-emergency-remote-teaching-and-online-learning>

Nastava na daljinu učenicima proširuje pristup, olakšavajući pripreme u različitim oblastima. Ovakav vid nastave nudi učenicima mnoge prednosti, kao što su fleksibilan raspored, ušteda vremena koje se potroši na fizičkoj promjeni lokacije, podsticanje interakcije između učenika i nastavnika i manji stres.⁸

Osim toga, istraživanja nam pokazuju da se kroz ovaj način učenja sadržaji bolje pamte, a učenici se veoma lako, često i lakše nego nastavnici, prilagođavaju ovom načinu učenja.

Takođe, neophodno je znati da za pripremu kvalitetnog online sadržaja nastavnici treba manje vremena i truda, nego za pripremu časa u klasičnoj učionici, a ovdje uključujemo i resurse, poput vremena i materijala.

Uzmimo u obzir istraživačke projekte, koji pružaju učenicima mogućnost da ostvare svoja interesovanja u okviru nastavnog programa, doprinoseći tako motivaciji i angažmanu, autentično koriste tekstove i mrežne resurse, te se upuštaju u svrsishodnu komunikaciju i saradnju sa drugima, na mreži i lično. Istraživački projekti predstavljaju izuzetnu priliku za interdisciplinarna iskustva i podsticanje upotrebe i razvoja različitih tema.

⁸ Caron, R.M. Teaching epidemiology in the digital age: Considerations for academicians and their students. *Ann. Epidemiol.* 2013, 23, 576–579.

Metode podučavanja u online nastavi

Kao i kod tradicionalnog učenja licem u lice, svaki program online učenja će vjerovatno koristiti kombinaciju različitih metoda podučavanja⁹, koji se, u suštini, mogu grupisati u tri glavne kategorije:

- **metoda usmenog izlaganja** – koja naglašava upijanje novih informacije. Ova metoda uključuje prezentacije, studiju slučaja, obrađene primjere i demonstraciju;
- **metoda demonstracije** – koja naglašava aktivne procese koje učenici koriste za izvođenje proceduralnih i principijelno zasnovanih zadataka i izgrađuju nova znanja. Metoda demonstracije koristi se za podučavanje procedura. Prvo demonstrirate proceduru, a zatim tražite od učenika da je uvježba interakcijom sa sistemom;
- **metoda kolaborativnog učenja** – koja naglašava društvenu dimenziju učenja i uključivanje učenika u razmjenu znanja i izvođenje zadataka. Ovaj vid uključuje vođene rasprave na mreži, zajednički rad i vršnjačko podučavanje.

Interakcija među učenicima je izuzetno značajna kada je u pitanju online nastava i dovodi do dodatnog angažovanja učenika. Da bi se spriječilo da učenici u okviru online nastave osjećaju potencijalnu dosadu i izolaciju u okruženju za učenje, neophodno je osmisliti aktivnosti koje podstiču angažovanje.

Nastavnici koji su se bez većih poteškoća prilagodili nastavi na daljinu često će naglasiti da se problemi sa kojima se srijeću u tradicionalnoj nastavi prenose i u virtualnoj učionici. Međutim, s obzirom na nepoznato okruženje za učenje i

⁹ FAO. 2021. E-learning methodologies and good practices: A guide for designing and delivering e-learning solutions from the FAO elearning Academy, second edition. Rome. <https://doi.org/10.4060/i2516e>

posebne prepreke sa kojima se suočavaju nastavnici u razvoju virtuelnih časova, neki pedagoški izazovi postaju posebno teški. Najveći problemi koji se mogu pojaviti jesu efikasno strukturiranje online nastave i podsticanje online diskusije.

Materijal koji se koristi prilikom online nastave mora biti jasno pripremljen i predstavljen kako bi bio efikasan. Ukoliko ovo nije odrađeno na zadovoljavajući način, niti će se ostvariti ishodi, niti će nastava na daljinu biti efikasna. Materijal i sadržaji koji učenici dobijaju na online platformama je za njih osnova za rad i predstavlja glavni izvor spoznaje i saznanja. Stoga se i tehnike i metode rada, koje se koriste, moraju koristiti za razvoj pozitivnog iskustva učenja.

S druge strane, jedan od načina na koji mnogi nastavnici rade kako bi učenike uključili u učenje i razvili osjećaj zajednice je podsticanje učeničkih diskusija u virtuelnoj učionici. Diskusije mogu biti korisno oruđe, ali za njih je potrebno pažljivo razmišljanje i organizacija. Među stvarima koje morate uzeti u obzir, pri omogućavanju online diskusija, je kako motivisati učenike za učešće u diskusiji, ohrabriti suštinske i relevantne odgovore, odrediti ulogu instruktora u vođenju, moderiranju i vrednovanju kvaliteta učešća učenika. Odličan način da se ovo uradi jeste da se ukoliko učenik postavi pitanje pruži mogućnost drugim učenicima da odgovore. Dodjeljivanjem učenika kao facilitatora diskusije, više učenika će biti uključeno u diskusiju. Ova vrsta interakcije će uvijek dati pozitivne rezultate. U krajnjoj liniji, online diskusije su i osmišljene kako bi olakšale komunikaciju i razmjenu znanja među učenicima. Učenici mogu komentarisati i razmjenjivati ideje o aktivnostima ili doprinijeti grupnom učenju dijeleći svoje znanje.

Većina nastavnika vrijedno radi na kreativnom reagovanju kako bi naučili svoje učenike istim standardima, čak i ako im je vlastiti život poremećen. Koje metode najbolje funkcionišu u udaljenom okruženju, razlikuje se po disciplini i dostupnoj tehnologiji. Međutim, postoji nekoliko širokih načina na koje institucije mogu pomoći. Mnoge institucije imaju centre koji pružaju podršku nastavnicima u njihovoj nastavi; njih bi trebalo što više uvećati i preusmjeriti svoju orijentaciju sa „sačekajte dok se ne zatraži“ ka dodatnom angažovanju.¹⁰

10 *The path to the next normal* - McKinsey & Company. (2020). Pristupljeno 16.aprila 2021: <https://www.mckinsey.com/~media/McKinsey/Featured%20Insights/Navigating%20the%20coronavirus%20crisis%20collected%20works/Path-to-the-next-normal-collection.pdf>

Upravo je, u prethodnom periodu, primijećeno da na prostoru Crne Gore postoje velike razlike kada je u pitanju opremljenost škola tehničkim sredstvima, osposobljenost nastavnika da rade u virtuelnim učionicama, dostupnost digitalnih sadržaja i sl.

Shodno dostupnim podacima iz juna 2021. godine, u osnovnim i srednjim školama u Crnoj Gori danas ima 16 učenika po jednom računaru, a dostupna IT oprema često je već zastarjela. Pored toga, 150 područnih odjeljenja škola u ruralnim područjima nemaju internet konekciju.¹¹

Osim ovih tehničkih pitanja, postoji niz društvenih, emocionalnih i ljudskih potreba koje je potrebno riješiti kako bi se učenicima omogućilo učenje.

Situacija sa COVID-19 zahtijeva ne samo znanje i vještine, već i samopouzdanje u pogledu uspjeha u virtuelnoj učionici. Što se tiče afektivno-motivacionog područja, treba se fokusirati na samoefikasnost nastavnika kao jednog od najvažnijih aspekata njihovih kompetencija.¹²

Dok proučavamo primjere obrazovnog planiranja u krizama, postaje očigledno da ove situacije zahtijevaju kreativno rješavanje problema. Moramo biti sposobni razmišljati izvan standardnih okvira, a kako bi stvorili različita moguća rješenja koja pomažu u zadovoljavanju novih potreba naših učenika. U nekim slučajevima, to bi nam čak moglo pomoći da stvorimo neka nova rješenja za do tada nerješive probleme.

Naravno, od onog trenutka kada nastavnik odredi ishode učenja koje učenici treba da savladaju, kao i metoda i tehnika rada, treba pristupiti izradi resursa koji će biti korišteni u online nastavi. Naravno, to uključuje sadržaje, materijal, izvore i format u koji će biti predstavljen. I pored toga, što može zvučati komplikovano,

11 Kvalitetno digitalno obrazovanje – nacionalni prioritet. Pristupljeno 09.08.2021. na: <https://www.unicef.org/montenegro/price/kvalitetno-digitalno-obrazovanje-nacionalni-prioritet>

12 Lauer mann, F., and J. König. 2016. "Teachers' Professional Competence and Wellbeing: Understanding the Links between General Pedagogical Knowledge, Self-efficacy, and Burnout." *Learning and Instruction* 45: str. 9–19. doi:10.1016/j.learninstruc.2016.06.006

ukoliko se odabere kvalitetan i uspješan format, on se kasnije može unificirati i koristiti prilikom savladavanja novih ishoda učenja.

Prilikom razvoja materijala za online učenje u suštini postoje dvije mogućnosti. Ako odgovarajući sadržaj već postoji, nastavnik će integrisati sadržaj preuzet iz različitih izvora i prilagoditi ga sopstvenim potrebama. Druga opcija jeste da se cjelokupan materijal pripremi od početka.¹³

Svaki nastavnik mora, prije prezentovanja materijala, postaviti jasna očekivanja u vezi sa aktivnostima učenika. Jasne smjernice su neophodnost. Učenicima treba pomoći da razumiju šta se od njih očekuje, ali ih i podstaknuti da postavljaju pitanja.

Zavisno od ishoda učenja koje želimo da postignemo, postoje različite metode koje se mogu koristiti za vrednovanje učenja. Prije svega, kognitivne sposobnosti učenika se najbolje mogu mjeriti testovima procjene. Online nastava nam dozvoljava da napravimo ovakve testove, ali i da na osnovu njih dobijemo relevantnu povratnu informaciju. Ovi testovi za ocjenjivanje mogu se sastojati od skupova pitanja ili zadataka, koji su osmišljeni da potvrde postizanje određenog ishoda ili ovladavanje određenom vještinom.

13 FAO. 2021. E-learning methodologies and good practices: A guide for designing and delivering e-learning solutions from the FAO elearning Academy, second edition. Rome. <https://doi.org/10.4060/i2516e>

Izučavanje kontroverznih istorijskih tema u (online) učionici

Retrospektiva sistema obrazovanja ukazuje da su se udžbenici razvijali u obaveznom obrazovanju, koje je obezbijedila država, kao mehanizam koji oblikuje, ali i precizira šta učenici treba da uče i kojim redoslijedom. Pored toga, udžbenici pružaju nastavnicima smjernice o tome kako učenici treba da nauče taj sadržaj kroz vježbe i izlaganje. Međutim, uloga nastavnika je vremenom promijenjena, pa se proširila između ostalog i na njihovu profesionalnu procjenu u određivanju načina korišćenja i dopune teksta, kako aktivnostima, tako i drugim resursima.¹⁴

Upravo su dodatni resursi, kao izuzetno značajan segment nastavnog procesa, postali neophodnost, a na nastavnicima je da iste kvalitetno odaberu i koristeći metodološke i pedagoške principe ponude svojim učenicima. Ovaj se princip naročito može primijeniti na nastavu Istorije, kako je interpretaciju istorijskih događaja nemoguće ostvariti bez mnoštva različitih istorijskih izvora. Stoga, nezavisno da li se nastava odvija u tradicionalnim uslovima u okviru školskih ustanova, ili u virtuelnoj učionici, obaveza nastavnika je da učenicima omogući svestrano i nepristrasno tumačenje istorijskih događaja. I pored toga što su udžbenici osnovni alat uz pomoć kojeg se nastavni proces sprovodi, činjenica je da isti čine samo osnovu za dalji razvoj učeničkih kompetencija i određenih vještina.

Zbog toga su ishodi učenja izuzetno važni u nastavi, jer je podučavanje namjerno i obrazložen čin. Nastava je namjerna, jer uvijek postoji svrha podučavanja, prvenstveno radi olakšavanja procesa učenja. Nastava je, takođe, obrazložena, jer učenici procjenjuju da je ono što ih nastavnici podučavaju značajno. Obrazloženi aspekt nastave odnosi se na ishode koje nastavnici biraju za svoje učenici

¹⁴ Stocchetti, M. (2014). *Media and education in the digital age: Concepts, assessments, subversions*. Frankfurt am Main: PL Academic Research, str. 64.

ke. Namjerni aspekt nastave tiče se načina na koji nastavnici pomažu učenicima u postizanju ishoda, odnosno okruženja za učenje koje nastavnici stvaraju, kao i aktivnosti i iskustva koja pružaju. Okruženje za učenje, aktivnosti i iskustva trebaju biti usklađeni s odabranim ishodima.

Jasni ishodi učenja omogućavaju, prije svega, razvoj aktivnosti učenja istinski fokusiranog na potrebe učenika i pružaju osnovu za evaluaciju. Važno je osigurati da aktivnosti učenja i evaluacije imaju za cilj razvijanje i ocjenjivanje iste vrste vještina i sadržaja učenja izraženih u ishodima učenja. Drugim riječima, neophodno ih je uskladiti sa ishodima učenja.¹⁵

Naravno, nezavisno od okolnosti u kojima se odvija nastavni proces, prilikom odgovornog podučavanja istorije treba se osvrnuti i na segment koji se tiče izučavanja tema koje mogu biti osjetljive ili kontroverzne. Učenici bi trebali imati priliku proučavati aspekte prošlosti i sadašnjosti iz različitih perspektiva, ali se i baviti kontroverznim pitanjima relevantnim za ovo društvo.

Kako Robert Stradling ističe - „*ako je jedan od ciljeva podučavanja istorije XX vijeka, zapravo podučavanja istorije uopšte, pomoći učeniku da razumije sadašnjost i kako smo došli tu gdje jesmo, onda se podučavanje kontroverznih i osjetljivih pitanja ne može izbjeći. Pitanje nije trebamo li ih podučavati, pitanje je kako ćemo ih podučavati. Dvadeseto stoljeće pružilo nam je brojna kontroverzna i osjetljiva pitanja za razmatranje: holokaust, etničko čišćenje, pogromi, ratni zločini, saradnja sa okupatorom, kršenja sporazuma, građanski ratovi, deportacije, odnos prema Romima, doseljenim radnicima i izbjeglicama, vojne okupacije, kršenja ljudskih prava, vjerski progoni i sektaški sukobi, kolonijalizam i dr. Svaka zemlja u Evropi ima svoja kontroverzna i osjetljiva pitanja.*“¹⁶

Shodno mišljenju Savjeta Evrope “*istraživanje kontroverznih i osjetljivih pitanja omogućava učenje istorije kao otvorenog narativa, a ne kao zatvorene poziti-*

15 FAO. 2021. E-learning methodologies and good practices: A guide for designing and delivering e-learning solutions from the FAO elearning Academy, second edition. Rome. <https://doi.org/10.4060/i2516e>

16 Stradling, Robert, *Nastava europske povijesti 20. stoljeća*, Srednja Europa, Zagreb 2003, str. 97.

vističke discipline, ali i sa druge strane “istraživanje osjetljivih i kontroverznih pitanja pomaže učenicima da bolje razumiju ne samo prošlost već i savremeni svijet”.¹⁷

Studije koje istražuju podučavanje osjetljive i kontroverzne istorije, ukazuju na to da pristupi nastavnika tumačenju nastave istorije mogu zavisi od istorijskog sadržaja. Dijelovi istorije mogu se doživjeti kao osjetljiviji od drugih zbog, na primjer, vjerskih razlika ili zbog trenutno uočene nepravednosti prema drugim osobama u prošlosti.¹⁸

Istraživači¹⁹ su opisali osjetljivu istoriju kao društvenu konstrukciju, ističući tri karakteristike:

- tema je često traumatičan događaj;
- postoji osjećaj identifikacije između onih koji proučavaju istoriju i onih koji su zastupljeni;
- postoji moralni odgovor na temu.

Takve osjetljivosti mogu se odnositi i na nastavnika. Osim što su neke istorijske teme uopšteno kontroverzne i osjetljive, vlastiti identitet nastavnika može često igrati važnu ulogu u načinu na koji oni percipiraju i mogu predstavljati istoriju u nastavi. Takođe, refleksija nastavnika o tome da li i kojim kontroverznim temama treba da se pozabave u učionici podliježu ponekad snažnim spoljnim ograničenjima.

17 Council of Europe. (2019, July 25). *Quality history education in the 21st century. Principles and guidelines (2018)*. Democratic Schools for All. <https://www.coe.int/en/web/campaign-free-to-speak-safe-to-learn/-/quality-history-education-in-the-21st-century-principles-and-guidelines-2018->

18 Savenije, G., Van Boxtel, C., & Grever, M. (2014). Sensitive 'heritage' of slavery in a multicultural classroom: Pupils' ideas regarding significance. *British Journal of Educational Studies*, 62(2), 127-148.

19 Bjorn Gert Jan Wansink, *Between fact and interpretation Teachers' beliefs and practices in interpretational history teaching*. Ridderprint BV., Ridderkerk (2017).

Treba naglasiti da nijesu sva osjetljiva pitanja ujedno i kontroverzna, u smislu odražavanja savremenih socijalnih i političkih podjela u društvu ili među nacijama. Neka su pitanja osjetljiva jer se tiču posebno bolnih, tragičnih, ponižavajućih vremena ili vremena podjela u istoriji neke države, a postoji i strah ili zabrinutost da bi njihovo spominjanje u nastavi istorije moglo otvoriti stare rane i podjele, te dozvati mnoge bolne uspomene.²⁰

Iako studije o nastavi osjetljive i kontroverzne istorije sugerišu da je izuzetno važan način na koji nastavnici predaju određene istorijske teme, još uvijek nedovoljno znamo o tome koji su kriterijumi koje nastavnici istorije koriste da procijene da li tema je primjenljiva za predstavljanje. Takav uvid mogao bi dati dodatno, raznovrsnije razumijevanje poteškoća u tumačenju nastave istorije.

Stradling smatra da su kontroverzna pitanja korisno oruđe koje pomaže učenicima da razumiju fundamentalnu prirodu istorije kao discipline, te da je skoro svaki istorijski događaj ili razvoj otvoren za različita tumačenja.²¹

To što učenici često nemaju mogućnost da se pozabave kontroverznim pitanjima može se djelimično objasniti priznatim teškoćama da se to učini na odgovoran i efikasan način. Iako razmatranje oprečnih perspektiva može promovisati odgovorno podučavanje i pravedno propitivanje različitih uglova, ono može i ojačati stereotipe, izazvati otpor učenika i dovesti do daljeg učvršćivanja postojećih ogorčenja i zabluda. Naravno, nastavnici mogu jednostavno izabrati da izbjegnu kontroverzne teme jer im nedostaje vještina ili se smatraju previše emocionalno uključenim u neko pitanje.

Stavom da učenicima nedostaje zrelost, vještina, interesovanje ili znanje za smislenu učešće, nastavnici mogu, takođe, izabrati da izbjegnu kontroverzna pitanja, jer se plaše da će diskusijama nedostajati fokus i intelektualna rasprava.²²

20 Stradling, Robert, *n.d.*, str. 98

21 *Isto.*

22 Larson, B. (1999). Influences on social studies teachers' use of classroom discussion. *The Social Studies*, 90, 125-133.

Ali, postavlja se glavno pitanje: da li je to ispravan način, i da li kontroverzne teme treba gurati pod tepih? Nauka kaže da nije!

Premještanjem kontroverznih tema sa periferije u središte učionice otvara se mogućnost snažnog akademskog, društvenog i građanskog učenja. S obzirom na priliku da ispituju i diskutuju o kontroverznim pitanjima, učenici su više zainteresovani i angažovani u nastavnom procesu.²³

Neophodno je napomenuti da nezavisno od uslova u kojima se nastavni proces odvija, treba osigurati da ciljevi i ishodi obrazovanja, nastavni programi na svim nivoima obrazovanja i udžbenici podstiču poštovanje ljudskih prava, usađivanje humanističkih vrijednosti, međukulturni dijalog, prihvatanje i poštovanje različitosti, međugeneracijsku solidarnost, razvoj kritičkog mišljenja i medijsku pismenost.²⁴

Rasprava o kontroverznim pitanjima moćno je sredstvo za njegovanje demokratskih kapaciteta, jer učenicima pruža forum za pristup i procjenu informacija, tvrdnji i perspektiva izvan onih povezanih sa njihovim ličnim iskustvom i položajem. Međutim, priznavanje valjanosti takvih perspektiva izlaže učenike značajnim društvenim, emocionalnim i kognitivnim rizicima jer prijeti da njihova sopstvena uvjerenja i postupci budu izloženi kao neadekvatni ili čak nelegitimni.²⁵ I, zar to nije cilj odgovorne nastave istorije?

Još jedna neophodnost koju treba istaći jesu digitalne kompetencije i nastavnika i učenika, a imajući u vidu veliki razvoj digitalizacije skoro svih životnih oblasti, u svakome predmetu se mogu naći specifične aplikacije i digitalni alati koji mogu potpomoći proces učenja. Veliki broj njih je dostupan potpuno besplatno,

23 Hess, D., & Posselt, J. (2002). How high school students experience and learn from the discussion of controversial public issues. *Journal of Curriculum and Supervision*, 17, 283-314.

24 *Fostering human rights through deconstruction of stereotypes - Recommendations* (2016). Pristupljeno: 27.04.2021. na: https://www.researchgate.net/publication/313839999_Fostering_Human_Rights_through_deconstruction_of_stereotypes

25 King, John. (2009). Teaching and Learning about Controversial Issues: Lessons from Northern Ireland. *Theory and Research in Social Education*. 37. 10.1080/00933104.2009.10473395.

dok podsticanje učenika na rad s tim aplikacijama osim procesa učenja potpomaže i razvoju njihove digitalne kompetencije.²⁶

Opet, treba imati u vidu da nastava koja se isključivo fokusira na politička pitanja, mladim ljudima neizbježno prenosi poruku da su samo politički događaji i pitanja važni u ljudskom društvu. Takav pristup maskira složenost društava i interakciju faktora koji stoje iza događaja i donošenja odluka. Još gore, sama politička istorija često se svodi na priču o ratovima, sukobima, osvajanjima i revolucijama. To sugerise da su periodi mira i stabilnosti nevažni. Ipak, naravno, to nikako ne znači da političku istoriju treba ukloniti iz nastavnog programa. Takav propust sigurno bi bio rizičan i potencijalno samoporažavajući.²⁷

26 *Ključne kompetencije - Priručnik za nastavnike osnovnih i srednjih škola (radna verzija)*, Podgorica 2020, str. 17.

27 *DEVELOPING A CULTURE OF CO-OPERATION WHEN TEACHING AND LEARNING HISTORY* 2016). Pristupljeno: 02.06.2021. <https://rm.coe.int/developping-a-culture-of-cooperation/168071506a>

Kontroverzne teme u (online) učionici u Crnoj Gori

Koja se uloga pripisuje nastavi istorije i na koji način nastavnici istorije razumiju ovu ulogu kada se radi o prenošenju, preispitivanju i rekonstrukciji narativa bolne i traumatične prošlosti? Kada se radi o osjetljivim događajima, može se predavati na bazi kompleksnosti umjesto promocije simplifikovanih interpretacija. Nastava istorije može biti platforma za preispitivanje pristrasnosti i manipulacija, i na taj način doprinijeti prevazilaženju nasljeđa teške prošlosti²⁸.

Kako bismo razumjeli da li, i na koji način se nastava istorije koristi, moramo istražiti širi obrazovni i socio-politički kontekst. Nasljeđe skorašnjih ratova i nasilja se tradicionalno vide kao tema koju je teško predavati. Neke studije ukazuju kako su ova iskustva zastupljena u kurikulumu i udžbenicima u regionu suštinski kao posljedica međunarodnih napora, a u skladu sa najnovijim naučnim saznanjima, neke promjene su napravljene u predstavljanu ovih događaja u udžbenicima, kao i u kurikulumima²⁹.

Nastavnicima iz Crne Gore najteža tema za predavanje su ratovi 1990-ih. Zašto nastavnici vide ovu temu kao onu koja je istovremeno najteža u kurikulumima i izvan kurikulumu? Vjerujemo da se ovo može objasniti načinom na koji kurikulumi tretiraju ovu temu. Kurikulum u Crnoj Gori sadrži ovu temu, ali ne preporučuju bavljenje kontroverzama koje proističu iz nje³⁰.

28 Jovana Mihajlović Trbovc. Public Narratives of the Past in the Framework of Transitional Justice Processes: 78 The Case of Bosnia and Herzegovina, PhD thesis, (Ljubljana 2014).

29 Christina Koulouri. Clio in the Balkans: the politics of history education. (Thessaloniki: Center for democracy and reconciliation in Southeast 79 Europe, 2002) Fond Otvoreno društvo Bosna i Hercegovina. Obrazovanje u Bosni i Hercegovini: Čemu učimo djecu? Analiza sadržaja udžbenika nacionalne grupe predmeta. (Sarajevo: Fond Otvoreno društvo Bosna i Hercegovina, 2017)

30 <https://euroclio.eu/wp-content/uploads/2018/10/ePact-MNE.pdf>

Nastavnici koji ne žele da se bave ovom temom koriste različite strategije. Jedna je povezana sa velikom količinom sadržaja koji kurikulum propisuje. Imajući u vidu ovo, kao i činjenicu da su ove teme najčešće na kraju kurikuluma/udžbenika, nastavnici često u potpunosti preskaču ovu temu. Još jedna strategija je predavanje ovih tema ali tako da se izbjegnu sve kontroverze vezane za njih³¹.

Kao model za razvoj pomoćnog nastavnog materijala, i pored uske specifičnosti razvoja video lekcija, poslužila je pionirska baza podataka istorijskih izvora devedesete.net³², koja je izašla iz regionalne inicijative „Učenje istorije koja to još uvijek nije“. Regionalni tim profesionalaca, zajednički je osmislio i kreirao bazu resursa za učenje o ratovima na prostoru bivše Jugoslavije. S obzirom na to da o ovom periodu postoji prilično veliki broj knjiga, novinskih članaka, video materijala itd, istraživački tim projekta je nastojao odabrati one materijale koji su primjenjivi u nastavi, poštujući načelo multiperspektivnosti. Namjera je da se nastavnicima istorije i nastavnicima društvene grupe predmeta olakša pristup izvorima i materijalima koji mogu naći svoju upotrebu u izučavanju „istorije koja to još uvijek nije“.

Kao i u svim sličnim projektima, u kontinuitetu se težilo jačanju kompetencija i motivisanju nastavnika za predavanje kontroverznih i osjetljivih tema bliske prošlosti. Time se želi podstaći njihovo predavanje na odgovaran i kritički izražen način.

Pored kreiranja baze podataka (repositorijuma), kreiran je i segment „**Kako razumijeti prošlost koja ne prolazi**“³³ odnosno **Preporuke za odgovorno predavanje ratova u Jugoslaviji i zemljama nasljednicama**. Segmenti nastavnog materijala i preporuka su inkorporirani tokom kreiranja pomoćnog nastavnog materijala koji se bavi kontroverznim temama u Crnoj Gori i regionu.

Već smo naglasili da je cilj projekta „Nastava istorije tokom COVID-19 pandemije – jednak pristup za sve“ bio da se ponude crnogorskim nastavnicima istorije

31 Isto

32 <http://devedesete.net/me/o-projektu/>

33 <http://devedesete.net/me/policy-paper-me/>

metodologije i nastavni alati, kao i online obuka koja će ih osposobiti da ispunе ciljeve učenja utvrđene nacionalnim nastavnim planom i programom, ali i omogućу više glasova i odziv na lokalne obrazovne potrebe. Svjesni da se u savremenoj istorijskoj nastavi takav cilj najbolje postiže kroz obradu kompleksnih, osjetljivih i kontroverznih tema, odnosno upravo onih tema koje će biti potisnute u uslovima online nastave, fokusirali smo se na njihov razvoj.

Ideja je bila da se adresiranjem osjetljivih i kontroverznih tema, kao i tema nedovoljno obrađenih ili koje su u potpunosti isključene iz crnogorskog obrazovnog sistema, i u online sferi pokrene dodatni metodološki razvoj nastavnika, kao i ključne kompetencija kod učenika.

Imajući u vidu problematiku „90-ih“ željeli smo da kreiramo teme koje bi se fokusirale na kompleksne i osjetljive istorijske događaje poput raspada Jugoslavije, rata u Jugoslaviji, uloge Crne Gore u sukobu 1991-1999, napada na Dubrovnik... Takođe, htjeli smo kreirati prostor da iskoristimo i za suočavanje sa temama ratnih zločina i drugih kršenja ljudskih prava u Jugoslaviji i Crnoj Gori.

Po prvi put, akcentirane su i procesne teme, poput ratne propagande, izbjeglica i migracija, uništavanja kulturnog naslijeđa, itd. Svjesni da se regionalne traume prelivaju na Crnu Goru, fokus je stavljen i na događaje koji i dalje izazivaju regionalne napetosti poput genocida u Srebrenici, rata na Kosovu i intervencije NATO-a. Izvori za stvaranje takvog nastavnog materijala, kroz izuzetnu saradnju, dostavljeni su autorskom timu od strane Međunarodnog rezidualnog mehanizma za krivične sudove iz Haga. Ovo predstavlja i prvi producirani pomoćni video-nastavni materijal o navedenim temama u regionu.

Kontroverzne događaje 90-ih i procesne teme vezane za njih nijesu jedine osjetljive teme iz skorašnje crnogorske prošlosti i ako se njihova obrada izdvoji iz šireg istorijskog koncepta može dovesti do nepostizanja zadatog metodološkog cilja. Stoga smo razvili teme koje se, takođe, smatraju kontroverznim i osjetljivim u Crnoj Gori iz perioda druge polovine XX vijeka, kao što su naslijeđe Drugog svjetskog rata, „Informbiro kriza“ (kamp Goli otok), autoritarni aspekt komunističke Jugoslavije i naslijeđe 1989. godine.

Konačno, kako u Crnoj Gori u kontinuitetu traju napori za izgradnju održivog

građanskog društva, željeli smo da damo svoj doprinos, razvijajući nastavni materijal koji će obraditi ključne teme važne i za razvoj kulturne istorije nacionalnih manjina i prava žena.

Kao ishod kreirano je 25 video lekcija na sljedeće teme³⁴:

Kultura i istorija Albanaca;

Kultura i istorija Roma;

Kultura i istorija Hrvata;

Kultura i istorija Bošnjaka/Muslimana u Crnoj Gori;

Kultura i istorija Jevreja u Crnoj Gori;

Holokaust;

Monumentalno kulturno nasljeđe komunizma;

Popularna kultura u SFRJ;

Umjetnički prikaz raspada Jugoslavije;

Uništenje kulturnih dobara;

Autoritarni aspekt komunističke vlasti u Jugoslaviji;

Informbiro kriza;

Raspad Jugoslavije;

AB revolucija;

Višepartizam u Crnoj Gori;

Antiratni pokret u Crnoj Gori;

Teška kršenja ljudskih prava u Jugoslaviji;

Teška kršenja ljudskih prava u Crnoj Gori 90-ih;

Žene i djeca u ratu;

Izbjeglice i migracije;

NATO intervencija 1999. godine;

Napad na Dubrovnik;

Ratna propaganda 90-ih;

Nepoželjno nasljeđe Drugog svjetskog rata;

Razvoj ženskih prava u Crnoj Gori.

34 <http://cgo-cce.org/programi/ljudska-prava/ljudska-prava-jednake-mogucnosti/nastava-istorije-tokom-covid-19-pandemije-jednak-pristup-za-sve/#.YRoIBoj7RPa>

Kreiranjem gotovog, spremnog za korišćenje nastavnog materijala, usaglašenog sa svim savremenim principima metodološke nastave, a baziranog na verifikovanim naučnim činjenicama i međunarodno usaglašenim stavovima, nadamo se da ćemo motivisati nastavnike da se odlučnije upuste u predavanje ovih tema. Baziran, prije svega, na multiperspektivnom pristupu kompleksnim istorijskim pitanjima, koje i danas izazivaju neslaganja i emocije u crnogorskom društvu, producirani nastavni materijal predstavlja osnov za razvoj analitičkih i kritičkih sposobnosti kod učenika u Crnoj Gori, a u nedostatku drugog sličnog nastavnog materijala.

U konačnici, cilj je da učenici sami formiraju svoje mišljenje o ovim temama kroz analizu i samozaključivanje, a posljedično i da razviju otpornost na nenaučne i vannastavne uticaje.

Zaključak

Online nastava, kao cjelovit ili djelimičan vid nastave, predstavlja realnost na koju će morati da se adaptiraju obrazovni sistemi. Nedostatak ljudske interakcije i žive riječi je veliki nedostatak ovog načina rada. Međutim, izazovne situacije su temelj kreativnosti i inovacije, i kao takva, online nastava može pružiti mogućnosti i potencijal za razvoj koji do sada nijesmo imali priliku da ostvarimo.

Nastava Istorije u Crnoj Gori se suočava sa strukturalnim problemima koji su je opterećivali i prije prelaska na online način rada, a koji se samo usložnjavaju kako vremena prolazi. Ne smatramo da će online nastava omogućiti rješenje i dijela uočenih izazova sa kojima se nastavnici istorije susreću, ali ona sa sigurnošću može biti transformisana u potencijalno dobar radni ambijent iz kojeg mogu proizaći progresivne tendencije.

Metodološki pristup online nastavi ima svojih specifičnosti, ali uz dobru koordinaciju rada i povećanje tehničkih kompetencija obrazovnog kadra, ona može otvoriti prostor u neiskorišćen svijet nastave bazirane na prenos znanja pomoću interaktivnih i multimedijalnih digitalnih alatki.

Sve navedeno, daje solidnu osnovu za veće uključjenje kontroverznih i osjetljivih tema u online nastavi istorije. Kao što je navedeno, predavanje kontroverznih i osjetljivih tema ima ključnu ulogu u razvoju kritičnih i analitičkih sposobnosti kod učenika, ali i predstavlja dobro polje za kontinuiran razvoj sposobnosti kod nastavnika. Imajući u vidu da mlađe generacije svoja znanja stiču ili provjeravaju u digitalnom svijetu, razvoj kritičko-analitičkih sposobnosti u sklopu online nastave, može se pokazati presudnim u težnji ka razvoju ovih vještina, a samim tim i kao krucijalni korak u modernizaciji nastave. A to je korak koji je itekako važan u potiskivanju nenaučnih, ideološki obojenih i ekstremističkih viđenja sa kojima je digitalni svijet zasićen. Online nastava ima potencijal da razbije "idejne balone" koje kreira digitalni svijet, a samim tim omogućuje obrazovnom sistemu da uzvрати udarac portalima i društvenim mrežama.

Metodološki priručnik

za online nastavu istorije

